

Factors providing crimes committed by employees of internal affairs and issues of their elimination

Rustam KHATAMOV¹

Tashkent State University of Law

ARTICLE INFO

Article history:

Received October 2022

Received in revised form

10 October 2022

Accepted 25 November 2022

Available online

25 December 2022

Keywords:

judicial control,
parliamentary control,
human factor,
unified database,
smart infokiosk,
evaluation criteria.

ABSTRACT

The article examines the factors that provide crimes committed by internal affairs officers and issues of their elimination. The legislation of a number of foreign countries, the opinion of scientists, and the factors of crimes committed by the employees of the internal affairs bodies were analyzed, and based on the results of the analysis and research, proposals and recommendations aimed at preventing the crimes committed by the employees of the internal affairs bodies were developed.

2181-1415/© 2022 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol3-iss6-pp137-148>

This is an open-access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Ички ишлар органлари ходимлари томонидан содир этилган жиноятларга имкон берган омиллар ва уларни бартараф этиш масалалари

АННОТАЦИЯ

Калит сўзлар:

суд назорати,
парламент назорати,
инсон омили,
ягона маълумотлар
базаси,
ақли инфокиоск,
баҳолаш мезонлари.

Мақолада ички ишлар органлари ходимлари томонидан содир этилган жиноятларга имкон берган омиллар ва уларни бартараф этиш масалалари тадқиқ қилинган. Бир қатор хорижий давлатларнинг қонунчилиги, олимлар фикри ва ички ишлар органлари ходимлари томонидан содир этилган жиноятларнинг омиллари таҳлил қилиниб, таҳлил ва тадқиқот натижалари асосида ички ишлар органлари ходимлари томонидан содир этилаётган жиноятларнинг олдини олишга қаратилган таклиф ҳамда тавсиялар ишлаб чиқилган.

¹ Independent Researcher, Associate Professor Tashkent State University of Law.

Факторы, обеспечивающие преступления, совершаемые сотрудниками внутренних дел, и вопросы их устранения

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

судебный контроль,
парламентский контроль,
человеческий фактор,
единая база данных,
умный инфокиоск,
критерии оценки.

В статье рассматриваются факторы, способствующие совершению преступлений сотрудниками органов внутренних дел, и вопросы их устранения. Проанализировано законодательство ряда зарубежных стран, мнение ученых, факторы совершения преступлений сотрудниками органов внутренних дел, и по результатам анализа и исследования внесены предложения и рекомендации, направленные на профилактику преступлений совершенные сотрудниками органов внутренних дел.

Ички ишлар органлари ходимлари томонидан содир этилган жиноятларга ҳам бошқа жиноятларда бўлгани каби бир қатор омиллар имкон беради. Ҳолбуки, жиноятларнинг содир этилиш сабаблари ва уларга имкон берувчи омиллар муаммоси криминологияга оид тадқиқотларда анъанавий равишда марказий ўринни эгаллаб келади ва ҳар қандай криминологик тадқиқотда у ёки бу жиҳатдан кўриб чиқилади. Чунки у криминологиянинг муҳим муаммоларидан бири бўлиб, уни илмий ўрганиш нафақат назарий, балки амалий аҳамиятга ҳам эгадир.

Бошқача айтганда, ушбу омиллар криминология фани предметининг таркибий қисмларидан бири – детерминантлар бўлиб, улар жиноятларни келтириб чиқарувчи, жиний хатти-ҳаракатларнинг содир этилишига замин яратувчи ёки жиний мақсадларни амалга ошириш учун қулай шароитни юзага келтирувчи ижтимоий ҳодисалар (ижтимоий, иқтисодий, демографик, мафкуравий, ижтимоий-психологик, сиёсий, ташкилий, бошқарув ва бошқ.) мажмуидан иборатдир.

Тадқиқотлар ва ўрганишлар натижасида маълум бўлишича, ички ишлар органлари ходимлари томонидан содир этилган жиноятларнинг ўзига хос омиллари қуйидагиларда намоён бўлмоқда:

1) муайян ваколатни амалга ошириш ходимлар зиммасига юклатилганлиги, ваколатни ижро этиш жараёнида суистеъмолликларга йўл қўйилиши, ушбу ваколатни ижро этишнинг холис ва шаффоф механизмлари йўқлиги, маълумотларнинг ошкор этилмаслиги, идоравий назоратнинг етарли даражада йўлга қўйилмаганлиги;

2) муомала маданиятининг етарли даражада эмаслиги, дам олиш ва ҳордиқ чиқариш вақтининг деярли мавжуд эмаслиги, иш вақти меъёрига амал қилинмаслиги, доимий стресс ва асабийлашишларнинг мавжудлиги *ҳақорат ва тан жароҳати билан боғлиқ жиноятларга* омил бўлаётганлиги;

3) иш ҳақининг етарли эмаслиги, раҳбарлар томонидан пуллик хизмат айтиш ҳолатларининг мавжудлиги, турли комиссияларни кутиб олиш ва кузатиш учун йиғимларнинг мавжудлиги, раҳбарларга қимматбаҳо совғалар бериш амалиётига барҳам берилмаганлиги *товламачилик, фирибгарлик ва порахўрлик жиноятларига* омил бўлаётганлиги;

4) нормал оилавий муносабатларнинг мавжуд эмаслиги, иш вақтининг узлуксизлиги (узунлиги) сабабли ходимларнинг ўз оилавий муносабатларини меъёрлаштириш учун етарлича вақт ажратмаслиги, бу эса ходимларнинг турмуш ўртоқлари билан оилавий келишмовчиликларга сабаб бўлаётганлиги ёки шахвоний тавсифдаги ҳуқуқбузарликларга, қолаверса, шахвоний тавсифдаги ғайриижтимоий, ғайрияхлоқий ҳуқуқбузарликлар содир этилишига олиб келаётганлиги, шунингдек, мурожаат билан қабулига келган аёлларга нисбатан ахлоқсизлик ҳаракатларининг кузатилиши;

5) айрим соҳавий хизматларда иш ҳажмининг етарли эмаслиги, штат бирликларининг реал юкламалардан келиб чиқиб ажратилмаганлиги, фаолиятни баҳолашнинг аниқ мезонлари йўқлиги, кун давомида бўш вақтнинг кўплиги, имкониятдан номақбул мақсадларга фойдаланишга, онлайн қиморбозлик билан шуғулланишга, ходимнинг маънавий-ахлоқий қиёфасининг бузилишига, зўравонлик фильмларини кўриб, руҳиятининг зарарланишига олиб келаётганлиги ва бу омиллар *мулкӣ, зўравонлик ҳамда шахвоний тавсифдаги жиноятлар* содир этилишини келтириб чиқараётганлиги.

Муайян ваколатни амалга ошириш ички ишлар органлари ходимлари зиммасига юклатилганлиги. Маълумки, ички ишлар органлари ижроия ҳокимиятнинг бир бўлаги ҳисобланади. Ички ишлар органлари мураккаб механизмга эга ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган бўлиб, Ўзбекистон Республикасининг 2016 йил 16 сентябрдаги “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги ЎРҚ–407-сон Қонунига мувофиқ давлат ва жамият ҳаётида 15 та фаолият йўналиши, 52 та бандда кўрсатилган мажбуриятлар, 43 та бандда кўрсатилган ҳуқуқларга эга тизим ҳисобланади. Уларнинг мажмуи эса, ички ишлар органлари ходимларининг ваколатларини белгилаб берувчи асосий омиллардан ҳисобланади.

Мантиқан олиб қараганда, ваколат қанчалик кенг бўлса, имконият ҳам шунчалик кенг бўлади. Ушбу ваколатлар ҳокимият кучига эга бўлганлиги ва давлат томонидан қафолатланганлиги сабабли ҳам ходимларнинг жиноят содир этишдан олдинги хулқ-атвори ўз-ўзига ишонч ҳамда қилмиш учун шахсий жавобгарлик таҳдидини ҳис қилмаслигида намоён бўлади. Бундан ташқари, кенг қамровли ваколатлар доирасида ходимлар ўз хизмат вазифаларидан четга чиқиши ҳамда турли жиноятларни содир этишлари мумкин.

Масалан, *вақтинча сақлаш ҳибсхонаси бошлиғи Ш. 2021 йилнинг 21 июнидан 3 июлига қадар маҳбус Г.нинг қарамлигидан фойдаланиб, жинсий эҳтиёжини ғайритабиий усулда қондиришига мажбур қилган. Таҳлилларнинг кўрсатишича, ходимлар ўзларига маълум жиҳатдан қарам бўлган шахсларга нисбатан турли жиноий тажовузларни амалга ошириш орқали жинсий, моддий ва бошқа эҳтиёжларини қондирувчи субъектга айланиб қолмоқда.*

Айнан шу боис, мазкур масалада жиноят-ижроия қонунчилигини такомиллаштириш бу каби жиноятларни олдини олишда муҳим аҳамият касб этади.

Зеро, Ўзбекистон Республикаси Жиноят-ижроия кодексининг жазоларни ва бошқа жиноят-ҳуқуқий таъсир чораларини ижро этувчи муассасалар ва органлар фаолиятини текшириш ҳамда назорат қилиш деб номланган 4-боби бугунги кунда амалдаги қонунчилик ҳамда замон талабларига етарлича жавоб бермаслиги, хусусан унда:

биринчидан, торроқ доирада ёритилганлиги, яъни фақатгина жазо ва ҳуқуқий таъсир чораларини ижро этувчи органлар ва муассасалар фаолиятини давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари томонидан текшириш (ЖИК 16-м.) ва прокурор назорати (ЖИК 17-м.)дангина иборат бўлиб, бошқа нормалар белгиланмаганлиги;

иккинчидан, суд назорати, парламент назорати, қийноққа солиш ва бошқа шафқатсиз, ғайриинсоний ёки кадр-қимматни камситувчи муомала ҳамда жазо турларини қўллашнинг барвақт олдини олиш бўйича назорат турларининг белгиланмаганлиги;

учинчидан, жазо ва ҳуқуқий таъсир чораларини ижро этувчи органлар ва муассасалар фаолиятини назорат қилиш турлари аниқлаштирилмаганлиги ушбу институтни такомиллаштириш зарурати борлигини кўрсатади.

Айнан бу борада хорижий мамлакатларнинг жиноят-ижроия соҳасидаги қонунчилигини таҳлил қиладиган бўлсак, бир қатор мамлакатларда бизнинг қонунчилигимиздан фарқли бўлган ўзига хос хусусиятларнинг мавжуд эканлиги кўзга ташланади.

Жумладан, **Беларусь** Республикаси Жиноят-ижроия кодексида суд назорати (18-м.), идоравий назорат (19-м.), жамоат назорати (21-м.), **Қирғизистон** Республикаси Жиноят-ижроия кодексида халқаро назорат (33-м.), парламент назорати (34-м.), омбудсман назорати (35-м.), суд назорати (36-м.), идоравий назорати (37-м.), тиббий ва санитария-эпидемиология назорати (38-м.), маҳаллий давлат ҳокимияти органлари ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари назорати (39-м.), жамоат назорати (40-м.), **Молдова** Республикаси Ижроия кодексида суд назорати (176-м.), идоравий назорат (178-м.), миллий ва халқаро ташкилотлар назорати (179-м.), фуқаролик назорати (180-м.), **Озарбайжон** Республикаси Жазоларни ижро этиш тўғрисидаги кодексида суд назорати (19-м.), **Россия** Федерацияси Жиноят-ижроия кодексида суд назорати (20-м.), идоравий назорат (21-м.), жамоат назорати (23-м.), **Тожикистон** Жиноий жазоларни ижро этиш кодексида суд назорати (25-м.), идоравий назорат (27-м.), **Туркменистон** Жиноят-ижроия кодексида суд назорати (17-м.), идоравий назорат (18-м.) назарда тутилган.

Кўриб турганимиздек, юқорида келтириб ўтилган давлатларнинг жиноят-ижроия соҳасидаги қонунчилигида жазо ва ҳуқуқий таъсир чораларини ижро этувчи органлар ва муассасалар фаолиятини назорат қилишнинг бир қатор турлари белгиланган бўлиб, бир хил тарзда тартибга солинмаган. Бироқ Россия Федерацияси ва Беларусь, Қирғизистон, Молдова, Озарбайжон, Тожикистон ва Туркменистон Республикалари жиноят-ижроия соҳасидаги қонунчилигининг барчасида жазо ва ҳуқуқий таъсир чораларини ижро этувчи органлар ва муассасалар фаолиятини назорат қилишда суд назоратининг бир хил тарзда белгиланганлиги, унинг ўрни ва аҳамияти катта эканлигидан далолат беради.

Ваҳоланки, Ўзбекистон Республикаси Жиноят-ижроия кодексида жазо ва ҳуқуқий таъсир чораларини ижро этувчи органлар ва муассасалар фаолиятини суд томонидан назорат қилинишига доир нормалар етарли даражада ўз ифодасини топмаган.

Фикримизча, Ўзбекистон Республикаси Жиноят-ижроия кодексининг жазо ва ҳуқуқий таъсир чораларини ижро этувчи органлар ва муассасалар фаолиятини назорат қилишга доир нормалари ва Россия Федерацияси, Беларусь, Қирғизистон, Молдова, Озарбайжон, Тожикистон ва Туркменистон Республикалари жиноят-ижроия соҳасидаги қонунчилиги нормаларининг таҳлилидан келиб чиқиб, Ўзбекистон Республикаси Жиноят-ижроия кодексига жазо ва ҳуқуқий таъсир чораларини ижро этувчи органлар ва муассасалар фаолиятини суд томонидан назорат қилишга бағишланган янги 171-модда (Суд назорати) киритиш, шунингдек унинг матнини қуйидаги таҳрирда баён этиш таклиф этилади:

“171-модда. Суд назорати.

Суд жазолар ва жиноий-ҳуқуқий таъсирнинг бошқа чоралари ижро этилишини ва жазони ўташдан озод қилишни қонун ҳужжатларига мувофиқ назорат қилади. Бунда суд органлари жазолар ва жиноий-ҳуқуқий таъсирнинг бошқа чораларини ижро этиш соҳасида назорат қилиш функциясини амалга оширувчи давлат органлари мансабдор шахслари, жазолар ва жиноий-ҳуқуқий таъсирнинг бошқа чораларини ижро этувчи органлар ва муассасалар маъмуриятининг ҳаракатлари ёки ҳаракатсизлиги бўйича маҳкумлар ва бошқа шахсларнинг шикоятларини кўриб чиқади”.

Таъкидлаш ўринлики, фикримизча, жазони ижро этувчи органлар тизимида содир этилиши мумкин бўлган жиноятларнинг олдини олиш учун жиноят-ижроия қонунчилигида парламент назорати ва қийноққа солиш ҳамда бошқа шафқатсиз, ғайриинсоний ёки қадр-қимматни камситувчи муомала ҳамда жазо турларини қўллашнинг барвақт олдини олиш бўйича назорат турларининг белгиланиши ҳам мақсадга мувофиқдир.

Ваколатни ижро этиш жараёнида суистеъмолликларга йўл қўйилиши.

Ички ишлар органлари ҳуқуқни муҳофаза қилиш ва уни қўллашни амалга оширувчи орган саналса-да, ҳуқуқнинг турли, шу билан бирга ўзига хос жабҳаларини қўллашга ихтисослаштирилган тузилмаларга эга ҳисобланади. Мана шу тузилмалар умумий белгиланган вазифалардан ташқари, тор соҳадаги функцияларни ҳам бажаради. Ушбу функциялар маълум бир алгоритмдан, яъни маъмурий жараён босқичларидан ташкил топган бўлади. Ички ишлар органлари ходимлари томонидан ўз хизмат фаолияти давомида шу каби аниқ белгиланган алгоритмдан лоақал биттасининг бузилиши, яъни ваколатни амалга ошириш жараёнида суистеъмолликларга йўл қўйилиши натижасида бутун бир процесс бузилиб кетиши мумкин.

Масалан, Сирдарё вилояти ИИБ ЙҲХБ рўйхатдан ўтказиш ва имтиҳон олиш бўлими мансабдор шахслари мансаб мавқеини суистеъмол қилиб, фуқаро Ж.га тегишли бўлган Нексия русумли, 20 В 404 ДА давлат рақам белгили автомашина учун ойналар тусини ўзгартиришга руҳсатнома олиш эвазига берилган 11 млн 115 минг сўм маблағларни давлат бюджетига ўтказмасдан, 2-тоифали руҳсатномани сохталаштириб бериб, бюджет маблағларини ўзлаштириш йўли билан талон-торож қилган.

Ушбу жиноят ва унга ўхшаш жиноятлар таҳлили шуни кўрсатадики, ходимларнинг ўзига берилган ваколатларини тегишли тартибда бажарилмаслиги кўплаб жиноятлар содир этилишининг манбаи бўлиб хизмат қилади.

Ички ишлар органларига берилган ваколатни ижро этишнинг холис ва шаффоф механизмлари йўқлиги, шунингдек, маълумотларнинг ошкор этилмаслиги. Ходимлар томонидан жиноят ва ҳуқуқбузарликларга алоқадор ишлар тўғрисидаги маълумотлар ошкор этилмаслиги натижасида, фуқаролар ва ички ишлар органлари фаолияти ўртасида доимий маълумот алмашинмаслиги, ички ишлар органларида жиноят ишлари доирасида шаффоф ва холис механизмларнинг йўқлиги, улар фаолияти юзасидан тўлақонли жамоатчилик назоратининг ўрнатилмаганлиги натижасида бир қанча жиноятлар содир этилмоқда.

Идоравий назоратнинг етарли даражада йўлга қўйилмаганлиги хусусида – бир гуруҳ олимлар (Б.И. Исмаилов, М. Хўжаев): *“Самарали ташкил этилган ички идоравий назорат ходимларнинг коррупциявий ҳуқуқбузарликлар учун шахсий масъуллиги принципили шакллантиради”*, – деб ҳисоблайди. Шу боисдан ҳам турли жиноятларнинг содир этилишига қарши курашиш учун ходимлар жиноятчилигига қарши ички идоравий назоратни кучайтириш, ушбу тизим профилактика ёки фош этиш функцияларини ўз ичига олишини инобатга олган ҳолда тизимни самарали ташқи назорат (жамоатчилик, парламент, маъмурий, молиявий каби) билан тўлдириш лозим.

Муомала маданиятининг етарли даражада эмаслиги. Халқимизда: “Яхши сўз – жон озиғи, ёмон сўз – бош қозиғи”, – деган нақл бор. Муомала ва мулоқотнинг аҳамиятга молик томони шундаки, мулоқотга киришувчилар мулоқот жараёнида фақат сўзлар билан эмас, балки хатти-ҳаракатлар билан ҳам ахборот алмашишади. Мулоқот жараёни шахсларнинг қизиқишлари, дунёқарашлари, муомала маданиятига ҳам боғлиқ бўлади, чунки шахслардаги ўзаро мулоқоти бу табиий эҳтиёждир. Ходимлар томонидан вербал ва жисмоний агрессив кўринишдаги жиноятларни келтириб чиқарувчи омиллардан бири уларнинг муомала маданияти пастлигида намоён бўлади. Маълумки, ходимларнинг муомала маданияти идоравий қонун ҳужжатлари билан тартибга солинган бўлиб, унга кўра: *“ходимлар хизмат жараёнида ва хизматдан ташқари пайтда сўзлашиш одобига, муомала маданиятига алоҳида эътибор қаратишлари лозим”*.

Касбий муомала ҳар бир ходимнинг фаолиятида муҳим ўрин эгаллайди. Шунинг учун ҳам муомаланинг ҳар бир тури фаолият жараёнида иштирок этади. Ходим муомала қонуниятларига суянган ҳолда шахслар билан муносабатга киришади. Шундай бўлса-да, кўп ҳолларда ўз-ўзига ишониш ёки доимий жиноятчилар билан ишлаш натижасида уларнинг маънавий савияси ҳамда бадий саводхонлиги тушиб кетади. Оқибатда фуқаролар билан мулоқот жараёнида низоли вазиятлар шаклланади.

Бу эса ўз навбатида жиноят содир этишга туртки бўлиб хизмат қилади. Масалан, 2021 йил 8 май куни Самарқанд шаҳар 2-сонли ИИБ профилактика инспектори Ш. Нарпай туман, “Хўжақўрғон” МФЙ, “Қиёмобод” қишлоғи, 158-уйда яшовчи фуқаро М. ва унинг ўғиллари В. ва Д. билан ўзаро жанжаллашиб, уларни уриб тан жароҳати етказган. Ушбу жиноят ишини ўрганиш натижаларига кўра, аслида арзимас туюлган майда гаплар ортидан жанжал иштирокчиларида тан жароҳати етказишга ундовчи ҳиссий мотив пайдо бўлган ва арзимас кўринган, сўз устамонлиги ва гўзал муомала орқали ҳал қилиш мумкин бўлган вазият ходимнинг агрессив ҳолатлари натижасида жинорий иш очилишига сабаб бўлган.

Иш вақти меъёрига амал қилинмаслиги. Ички ишлар органлари ходимларининг хизмат фаолияти меҳнат қонунчилиги билан эмас, балки давлат бошқаруви соҳасида вужудга келадиган фаолият турини амалга оширишда тузиладиган маъмурий-ҳуқуқий шартномалар орқали белгиланади. Тизим учун ўзига хос Интизом низоми татбиқ этилганлиги, жиноят ва бошқа ҳуқуқбузарликларнинг эртаю кеч содир этилиши натижасида, меъёрий 8 соатлик иш куни доирасида хизмат олиб бориш имконсиз ҳолга келади. Мазкур ҳолат бажарилмай қолиб кетаётган вазифаларнинг ўз вақтида бажара олмаслик, ходимларнинг дам олиш ва ҳордиқ чиқариш ҳамда доимий стресс ва асабийлашишларига олиб келади.

Дам олиш ва ҳордиқ чиқариш вақтининг деярли мавжуд эмаслиги. Ички ишлар органлари ходимларининг бутун куни ўз хизмат вазифаларини бажариш учун сарфланади. Шундай бўлса-да, иш ҳажмининг кўплиги ва мураккаблиги сабабли барча топшириқларни ўз вақтида бажаришнинг амалда имкони бўлмайди. Мутахассисларнинг фикрича: *“доимо уйга кеч қайтиш натижасида жисмоний ва руҳий чарчоқ пайдо бўлади ва оқибатда иш вақтида меҳнат қилиш қобилияти сусаяди”*.

Шу сабабли, ходимлар нафақат ўзларининг шахсий ишларини бажаришга, балки оиласи учун ҳам етарлича вақт ажрата олмайди.

Асабийлашишларнинг мавжудлиги. Ходимлар кун давомида оғир руҳий меҳнатни амалга оширади. Ушбу жараён давомида ходимлар турли шахслар билан муомалада бўлишлари натижасида, уларнинг кайфияти ўзгарувчан (гоҳ қувноқ, гоҳ маъюс, гоҳ ҳорғин) бўлади. Шу билан бирга, ходимларнинг ҳуқуқбузарлар, турли хил бошқарув объект ва субъектлари ҳамда ўз оиласи билан муносабатларни амалга ошириш жараёни тобора оғирлашиб боради. Бу эса ўз ўрнида жанжалларни, шунингдек, стресс ва асабийлашишларни келтириб чиқаради. Доимий равишдаги дистресслар бора-бора аффектларнинг юзага келишига, аффектлар эса жиноятларнинг содир этилишига олиб келиши мумкин. Бу борада К.Б. Ҳакимовнинг: *“аффект инсонда салбий ҳиссиётлар ва кечинмаларнинг тўпланиши оқибатида юзага келади. Бунда аффектни вужудга келтириш учун арзимас бир қўзғатувчи ҳолат ҳам сабаб бўлиб хизмат қилиши мумкин, образли қилиб айтганда “бир томчи асабийлашиш” ҳам аффектни вужудга келтириши мумкин*”, – деган қарашини келтириш ўринли бўлади. 2021 йилда ходимлар томонидан аффектив ҳолатда бирорта жиноят содир этилмаган бўлса-да, асосан тан жароҳати етказиш билан боғлиқ жиноятлар эса, юзага келган эмоционал вазият оқибатида содир этилганлигини эътибордан четда қолдирмаслигимиз зарур.

Иш ҳақининг етарли эмаслиги. Ходимларнинг давлат ва жамият олдидаги хизмати учун бериладиган иш ҳақи миқдори фуқароларнинг ўртача иш ҳақидан кўра баландроқ бўлса-да, узлуксиз хизмат ҳамда бошқа меҳнат фаолияти билан шуғулланиш имконининг йўқлиги (“Ички ишлар органлари тўғрисида”ги Қонуннинг 30-моддасига кўра, ходимларга илмий ва педагогик фаолиятдан ташқари ҳақ тўланадиган бошқа фаолият турлари билан шуғулланиш тақиқланади) оилавий харажат ва бошқа эҳтиёжларни тўлиқ қоплаш имконини бермайди. Бу эса ўз навбатида, ходимларнинг ягона даромад манбаи ойлик маош бўлиб қолишига сабаб бўлади.

Таъкидлаш ўринлики, 2021 йилда ходимларга нисбатан жами 174 та жиноят иши қўзғатилган бўлиб, унда 126 нафар ходим жиноий жавобгарликка тортилган. Шундан 12 нафари ЙҚХХ соҳасида хизмат қилган ходимлар ҳисобланади. Бунда энг кўп порахўрлик жиноятлари Тошкент шаҳри, Тошкент ва Қашқадарё вилоятлари ҳиссасига тўғри келган.

У.А.Ирисбеков товламачиликнинг содир этилишини таъминловчи омилларни *ижтимоий-иқтисодий* (ишсизлик, иқтисодий муносабатларнинг тўлиқ тартибга солинмаганлиги, жамиятда коррупция таъсирининг мавжудлиги) *ташкилий-бошқарув* (товламачиликка қарши кураш билан шуғулланувчи соҳавий хизматлар фаолиятидаги сусткашликлар), *ахлоқий-руҳий* (жиноятчи шахсининг

индивидуал хусусиятлари)”, каби турларга таснифланган. Шу жиҳатдан ҳам фикримизча, ижмойи-иқтисодий ресурслар етишмаслиги омили осон йўл билан пул топишга ундовчи мотив бўлиб хизмат қилади. Масалан, фуқаро А.нинг аризаси асосида 2021 йил 22 июль куну ўтказилган тезкор тадбирда, Поп тумани ИИБ 1-сон ИИБ ҳуқуқбузарликлар профилактикаси гуруҳи таянч пункти профилактика катта инспектори Ш. Поп тумани ИИБ иш юритувида бўлган текшириш материали бўйича А.нинг бошқарувидаги “Дамас” русумли транспорт воситасини туман ИИБ мансабдор шахслари орқали чиқариб бериш эвазига 700 АҚШ доллари миқдоридан пулларни беришини талаб қилиб, 2021 йил 20 июль куну 200 АҚШ долларини олиб, қолган 500 АҚШ долларини шу куну олган вақтида далилий ашёлар билан ушланган.

Юқоридаги каби салбий иллатларга йўл қўйилишининг олдини олиш мақсадида ҳар бир ходимнинг оилавий аҳволи, яшаш шароити ва турмуш тарзини, оиладаги даромад манбаи, руҳий муҳит ва мавжуд муаммоларни мунтазам равишда ўрганиб бориш асосида “Ходимлар дафтари” юритилишини йўлга қўйиш мақсадга мувофиқдир.

Бунда ходим ва унинг оила аъзоларига камхарж ҳаёт тарзини кечириш, имкониятдан ортиқ қарз ёки кредит олмаслик, норасмий меҳнат фаолияти билан шуғулланмаслик, танишлар ёки қариндошларнинг муаммоларини моддий манфаат эвазига ҳал қилишга уринмаслик каби масалалар юзасидан тушунтириш ишларини олиб бориш тавсия этилади.

Раҳбарларга қимматбаҳо совғалар бериш амалиётига тўлиқ барҳам берилмаганлиги. Ходимлар томонидан ўз раҳбарларига яхши кўриниш мақсадида турли қимматбаҳо совғалар берилиши раҳбарларнинг келгусида ушбу ходимларга пуллик хизмат айтишлари учун замин яратиб берувчи омиллардан бири ҳисобланади.

Э. Джаббаровнинг таъкидлашича: “Коррупциянинг тарихий илдизи маълум бир имтиёзларга ёки мақомга эга бўлиш мақсадида совға ва ҳадялар бериш одатларига бориб тақалади. Қимматбаҳо совға бериш бир одамни бошқа одамлардан ажратиб турган ва бу совға қилувчининг илтимоси ерда қолдирилмаслигига ёрдам берган”.

Фикримизча ҳам, аввал-бошда раҳбарга яхши кўриниш учун бериладиган қимматбаҳо совға ва кўнгилли хизматлар, кейинчалик раҳбарнинг илтимоси билан бажарилиши шарт бўлган вазифага айланиб қолади. Бунинг натижасида ходимлар томонидан берилган “топшириқ”ларни бажариш мақсадида турли моддий бойликларни эгаллашга қаратилган жиноятлар содир этилиши мумкин.

Турли комиссияларни кутиб олиш ва кузатиш учун йиғимларнинг мавжудлиги. Турли назорат органлари томонидан ички ишлар органлари бўлим ёки бошқармаларини назорат қилишга масъул комиссия аъзоларида “илиқ таассурот” қолдириш мақсадида уларни “шоҳона” тарзда кутиб олиш ва эҳтиром кўрсатиш мақсадида сарфланадиган маблағларнинг таркибий тузилма ходимлари ҳисобидан қопланиши каби салбий иллатлар бугунги кунда ходимлар томонидан жиноий ҳаракатларнинг содир этилишига замин яратади.

Нормал оилавий муносабатларнинг мавжуд эмаслиги. Иш вақтининг узлуксизлиги (узунлиги) натижасида оилавий муносабатларни меъёрлаштириш имконининг йўқлиги турли оилавий келишмовчиликларнинг келиб чиқишига,

шунингдек, ғайриахлоқий ҳуқуқбузарликлар содир этилишига олиб келмоқда. Бу борадаги А.Ш. Муродовнинг: “Маълумки, оила-турмуш муносабатлари ҳар доим ҳам бир маромда бўлавермайди. Агар, оилада эр-хотин ва оиланинг бошқа аъзолари ўзларининг бурч ва масъулиятларини тўла адо этса, низоли криминоген вазиятлар келиб чиқмайди”, М.Х. Файзиёвнинг: “Агар оилада оилавий муносабатлар ижобий бўлмаса ёки етарли даражада шаклланмаган бўлса, унда турли муаммо ва низолар вужудга келади” – деган фикрлари юқоридагиларни муайян даражада асослайди.

2021 йил 8 январь кунини Қибрай туман ИИБ ХПБ катта инспектори А.нинг ўз турмуш ўртоғини уриб тан жароҳати етказиши билан боғлиқ жиноятни – нормал оилавий муносабатларнинг бўлмаслиги омилига яққол мисол қилиб келтиришимиз мумкин.

Штат бирликларининг реал юктамалардан келиб чиқиб ажратилмаганлиги ва айрим соҳавий хизматларда иш ҳажмининг етарли эмаслиги. Ички ишлар органлари айрим таркибий тузилмаларининг штат бирликлари ушбу таркибий тузилмалар иш юктамасидан келиб чиққан ҳолда тузилмаганлиги оқибатида, мазкур таркибий тузилма ходимларининг фаолияти самарадорлиги тушиб кетади.

Бугунги кунда айрим соҳавий хизматларда иш ҳажмининг камлиги, бир турдаги вазифани бажариши (масалан, белгиланган постда қоровуллик хизматини ўташ), хизмат ўташда бўш вақтнинг кўплиги ҳамда хизмат жойини ташлаб кетишнинг иложсизлиги, шунингдек, идоравий назоратнинг сустлиги натижасида ходимлар томонидан хизмат жойининг ўзида турли зарарли машғулотлар билан шуғулланиш ҳолатлари кузатилмоқда.

Айниқса, тизимда онлайн қиморбозлик (масалан, 1 xbet) ва қонун билан тақиқланган таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинлар ўйнаш билан боғлиқ ҳолатларнинг ортишига таҳлил этилаётган омиллар сабаб бўлаётганини кузатиш мумкин. Бунинг натижасида ходимлар молиявий танг аҳволга тушиб (қарздорлик оқибатида), улар томонидан турли жиноятлар содир этилиши ҳолатларига йўл қўйилмоқда. Таҳлилларга кўра, ички ишлар органлари тизимида энг кўп онлайн қиморбозлик ўйинларига патруль-пост хизмати саф бўлинмалари ходимлари иштирок этган.

Бу ўринда фикримизча, **айрим соҳавий хизматлар фаолиятини баҳоланишнинг аниқ мезонлари йўқлиги** ҳам асосий муаммолардан бири ҳисобланади. Маълумки, ҳар бир ҳаракатнинг ортида манфаат ётади. Манфаатга эришишнинг энг муҳим воситаси – фаолият натижасининг ижобий баҳоланишидир.

Шу боисдан ҳам, давлат органлари ходимларининг ҳуқуқий мақомини белгилаш, хизмат ўташнинг шаффоф тартибини ўрнатиш, шахсий ва касбий сифатлар, очиқлик, беғаразлик, адолатлилик ва холислик принциплари асосида танлов бўйича саралаш ҳамда хизматда кўтарилиш тизимини жорий этиш, шунингдек, улар фаолиятдан келиб чиққан ҳолда рағбатлантиришлар бериш тартиби белгиланган.

Ички ишлар органлари ходимлари томонидан содир этилган жиноятлар таҳлили шуни кўрсатадики, юқорида санаб ўтилган омилларнинг ҳеч бири содир этилган жиноятларнинг лоақал биттаси учун ягона омил бўлиб хизмат қилмайди.

Ушбу омиллар ва улар келтириб чиқарадиган муаммолар бир нечта омилларнинг комплекс тарзда юз беришида намоён бўлганлиги сабабли, уларни ўзаро занжир кўринишида боғлиқлигини кўришимиз мумкин. Шу боис, ушбу омилларнинг бартараф этилишига бир тарафлама эмас, балки кенг миқёсда чоралар кўриш мақсадга мувофиқ.

Юқоридаги таҳлилларга асосланиб, ички ишлар органлари ходимлари томонидан содир этилган жиноятларга имкон берган омиллар ва уларни бартараф этиш мақсадида қуйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш зарур деб ҳисоблаймиз:

1) ички ишлар органлари кадрлари билан ишлаш жараёнида, айниқса раҳбар ходимларни ротация қилишда қатъий тизимни, бунда 3 йил ва ундан ортиқ муддат хизмат қилган ходимларни мунтазам равишда ротация қилиш амалиётини йўлга қўйиш лозим;

2) ички ишлар органларининг бевосита аҳоли билан ишловчи соҳавий хизматлари фаолиятида “инсон омили” таъсирини чекловчи воситаларни тўлиқ жорий этиш мақсадга мувофиқ.

Бунда айниқса: а) йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлаш соҳасида: автомашиналарни жарима майдончасидан чиқариш ҳақидаги маълумотларнинг ягона электрон базаси; қоидабузарликлар бўйича баённомаларни қоғоз шаклда расмийлаштирмаслик учун уларни планшет орқали фақат электрон равишда тузиш дастури; транспорт воситаларини бошқариш ҳуқуқидан маҳрум этилган шахсларнинг ягона маълумотлар базаси яратилиши; б) ҳуқуқбузарликлар профилактикаси соҳасида: маъмурий ҳуқуқбузарлик аломатлари бўлган иш юритувидаги материалларни автоматик равишда қайд этиш учун дастурий таъминот яратилиши; в) миграция ва фуқароликни расмийлаштириш соҳасида: пойтахт минтақасида фуқаролар томонидан ўзини доимий яшаш жойи бўйича рўйхатга олиш учун “ақлли инфокиоск”; г) пробация йўналишида: назорат остидаги шахслар билан ўтказилган суҳбатларни қўл бармоқ изи билан тасдиқлаш тизимларини татбиқ этиш муҳим аҳамият касб этади.

3) онлайн қиморбозлик ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинлар ўйнаш каби салбий иллатларни бартараф этиш мақсадида, ички ишлар органлари барча хизматларининг реал иш ҳажмини назарда тутган ҳолда баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш ва амалиётга татбиқ этиш мақсадга мувофиқдир (ҳозирда ушбу мезонлар ТБ, ТҚБ, ХПБ, ПБ, ЖИЭБ фаолиятида жорий этилган);

4) тизимда совға олиш ва бериш амалиётини тўлиқ тақиқлаш ва чек қўйиш;

5) соҳавий хизматлар фаолиятининг хусусиятидан келиб чиқиб, иш ва дам олиш вақтини самарали тартибга солиш ва бунга риоя қилмаган раҳбарларни интизомий жавобгарликка тортиш чораларини қонунчиликда белгилаш;

6) ходимларнинг санаторийларга боришини назоратга олиш, руҳий соғломлаштириш трейнингларини тизимли йўлга қўйиш;

7) хизмат вақтида ички ишлар органлари тақиқланган одоб-ахлоқ қоидалари бузилиши хатти-ҳаракатлари рўйхатини аниқ тасдиқлаш (*ичмаслик, йиғилишда сўкиниш, бақриш, ходимлар орасида изза қилиш, ножўя қилмишни жамоада муҳокама қилиш ва ҳ.к.*).

Фикримизча, мазкур чора-тадбирларнинг ички ишлар органлари фаолиятига тўлиқ татбиқ этилиши келгусида ходимлар томонидан содир этилиши мумкин бўлган жиноятларнинг олдини олишга хизмат қилади.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎХАТИ:

1. Закирова А.Г. Рашк туфайли содир этилган жиноятларга қарши кураш муаммолари (жиноят-хуқуқий, криминологик ва виктимологик жиҳатлар. Юридик фанлар доктори илмий даражасини олиш учун диссертация, – Т., 2004. – Б. 158.
2. Джураева Н. Вояга етмаган шахсларни ғайриижтимоий хатти-ҳаракатларга жалб этишнинг сабаблари ва унга имкон берган шарт-шароитлар // Вояга етмаганларнинг ишларини юритиш масалалари мавзусидаги илмий-амалий конференция материаллари. – Т., 2012. – Б. 118.
3. Латыпов Р.И. Шпаргалка по криминологии: Учеб. пособие. – М.: ТК Велби, 2005. – С. 4.
4. Ўзбекистон Республикасининг 2016 йил 16 сентябрдаги “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги ЎРҚ–407-сон Қонуни // Электрон манба: <https://lex.uz/acts/3027843> (мурожаат вақти: 16.11.2022).
5. Уголовно-исполнительный кодекс Республики Беларусь // Электрон манба: <https://kodeksy-by.com/uikodeksrb.htm> (мурожаат вақти: 04.11.2022).
6. Уголовно-исполнительный кодекс Кыргызской Республики // Электрон манба: <https://online.zakon.kz/document/?docid=30247057> (мурожаат вақти: 04.11.2022).
7. Уголовно-исполнительный кодекс Молдовы // Электрон манба: <http://bizlex.ru/39-ugolovno-ispolnitelnyy-kodeks-moldovy-1524-xii-ot-22061993.html> (мурожаат вақти: 04.11.2022).
8. Кодекс Азербайджанской Республики об исполнении наказаний // Электрон манба: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30420206 (мурожаат вақти: 04.11.2022).
9. Уголовно-исполнительный кодекс Российской Федерации // Электрон манба: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30397169 (мурожаат вақти: 04.11.2022).
10. Кодекс исполнения уголовных наказаний Республики Таджикистан // Электрон манба: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30586704#pos=7;-106 (мурожаат вақти: 04.11.2022).
11. Уголовно-исполнительный кодекс Туркменистана // Электрон манба: http://continent-online.com/Document/?doc_id=31344356#pos=236;-41 (мурожаат вақти: 04.11.2022).
12. Сирдарё вилоят прокуратурасида 2021 йилда юритилган 240002/2021-29иб-сонли жиноят иши материаллари.
13. Исмаилов Б.И., Хўжаев М. Ўзбекистон Республикасида маиший коррупцияни бартараф этиш бўйича чора тадбирларни такомиллаштиришнинг амалий жиҳатлари // Юрист ахборотномаси. – 2020. – № 5. – Б. 45.
14. Яхши сўз ва ёмон сўз ҳақида мақоллар // Электрон манба: <https://ziyouz.uz/hikmatlar/ozbek-xalq-maqollari/yaxshi-soz-va-yomon-soz-haqida-maqollar/> (мурожаат вақти: 17.11.2022).
15. Ижтимоий психология: Маърузалар курси / Б.Н.Сирлиев, Р.Х.Душанов, И.Х.Калонов. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2018. – Б. 36 (502 б).
16. Ўзбекистон Республикаси ИИВнинг 2021 йил 21 октябрдаги 400-сон буйруғига 1-илова билан тасдиқланган “Ички ишлар органларида маънавий-маърифий ишлар фаолиятини ташкил этиш тартиби тўғрисида”ги Низомнинг 178-банди.

17. Ижтимоий психология: Маърузалар курси / Б.Н. Сирлиев, Р.Х. Душанов, И.Х. Калонов. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2018. – Б. 36 (502 б).
Ижтимоий психология: Маърузалар курси / Б.Н. Сирлиев, Р.Х. Душанов, И.Х. Калонов. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2018. – Б. 314 (502 б).

18. Хакимов К.Б. Жиноят ҳуқуқи доктринасида аффект тушунчаси, унинг ҳуқуқий ва психологик белгилари тавсифи // Журнал правовых исследований. – 2022. – №. SI-3. – Б. 41 (105 б).

19. Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги Маънавий-маърифий ишлар ва кадрлар билан таъминлаш департаментининг 2017–2021 йиллардаги хизмат фаолиятига оид статистик маълумотлар таҳлили.

20. Ирисбеков У.А. Товламачилик жиноятини содир этилишини тақазо этувчи омилларнинг илмий таҳлили // Ҳуқуқий тадқиқотлар журналы. – 2022. – Т. 7. – № 32. – Б. 27 (27–35).

21. Наманган вилояти прокуратураси томонидан 2021 йилда 25.07.2021 йилда ЖКнинг 168-моддаси 3-қисми “в” банди, 28, 211-моддаси 1-қисми ва 219-моддаси 2-қисми билан кўзғатилган жиноят иши материаллари.

22. Джаббаров Э.А. Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш бўйича ташкил этилган ишчи орган ўрни ва аҳамияти // Yuridik fanlar axborotnomasi. – 2018. – № 1. – В. 30 (30–34).

23. Муродов А.Ш. Ички ишлар органларининг оиладаги зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар профилактикасини такомиллаштириш: Юрид. фан. фалс. докт. (PhD) ... Дисс. – 2018. – Б. 41 (222 б).

24. Файзиева М.Х. Оила барқарорлигига шахслараро муносабатлар таъсирининг ижтимоий-психологик хусусиятлари (эр-хотин мисолида): Псих. фан. ном. ... Дисс. – Т., 2005. – Б. 36.

25. Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги Маънавий-маърифий ишлар ва кадрлар билан таъминлаш департаментининг 2017–2021 йиллардаги хизмат фаолиятига оид статистик маълумотлар таҳлили. Ўзбекистон Республикасининг 2017 йил 3 январдаги “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги ЎРҚ–419-сон қонуни // Электрон манба: <https://lex.uz/docs/3088008> (мурожаат вақти: 21.11.2022).